

GRADOVI ISTOČNE SLAVONIJE
U PROŠLOSTI

IZLOŽBA OTVORENA OD
9. VI — 10. VII 1977.

POVIJESNI MUZEJ HRVATSKE
ZAGREB, MATOSEVA 9

Plodne slavonsko-srijemske ravnice, omeđene tokovima plov-
nih rijeka, Savom, Dravom i Dunavom, bile su intenzivno naseljene
u kontinuitetu od prethistorije do današnjih dana. U ovom razdob-
lju od nekoliko tisuća godina nicali su gradovi, razvijali se i onda
propadali, a preživjeli starijedioci formirali su na njihovim ru-
ševinama zajedno s pridošlicama nova naselja.

Neki su gradovi napušteni, jer više nisu odgovarali zahtjevima
vremena, i od njih je na terenu ostala vidljivo vrlo malo ili čak
ništa.

Od srednjovjekovnog i turskog ĐAKOVA sačuvano je malo spo-
menika, ali su oni vrlo interesantni. Đakovo je bilo naseljeno već
u prethistoriji, a u samom centru nađeni su i brojni antički osta-
ci. Mjesto se prvi puta spominje 1239. g. u povelji hercega Koloma-
na kao imanje bosanskog biskupa. Đakovo se ubrzo razvija u tr-
govište, jer već 1252. g. postaje privremeno sjedište bosanske bis-
kupije. Od 1349. g. Đakovo je stalno sjedište bosanske biskupije,
što će i ostati do turske okupacije.

U 15. st. Đakovo se sastojalo od snažno utvrđenog kaštela, koji
se nalazio na mjestu današnje katedrale i biskupskog dvora i čiji se
ostaci još i danas vide, te trgovačko-obrtničkog mjesta, koje se raz-
vilo istočno od Strossmayerovog trga. 1536. g. Đakovo su osvojili
Turci. Tom prilikom vjerojatno je nastradala stara romaničko-go-
tička crkva, ali tvrđava nije bila srušena i Turci su se njome i da-
lje koristili. Pod turskom se upravom Đakovo razvilo u grad od
oko 5000 stanovnika. Iz vremena turske okupacije sačuvan je je-
dinствен i neobično dragocjen spomenik u čitavoj Slavoniji — Ib-
rahim-pašina džamija, danas crkva Svih Svetih. 1687. g. Turci i
ostalo islamizirano stanovništvo napuštaju Đakovo pred austrij-
skom vojskom, a grad je tom prilikom skoro sasvim uništen.

Nakon odlaska Turaka oblikovala se današnja jezgra Đakova
— lijep i prostrano oblikovan Strossmayerov trg, okružen barok-
nim građevinama.

Znatno bolji uvid u izgled srednjovjekovnog grada daje VALPO-
VO. Mjesto je bilo nastanjeno od prethistorije, antike, srednjeg vi-
jeka do danas. U rimsko doba ovdje se najvjerojatnije nalazila
putnička stanica Iovallio na važnoj prometnici Poetovio—Mursa

(Ptuj—Osijek), koja je išla uz desnu obalu Drave. U prvoj pol. 15.
st. sagradio je Ivan Morović, jedan od brojnih feudalnih vlasnika
Valpova, kaštel, koji se spominje 1438. g. kao »castrum Walpo«.

Nakon Mohačke bitke 1526. g. najveći dio istočne Slavonije pot-
pao je pod tursku vlast, ali je Valpovo zahvaljujući čvrstim bede-
mima i odličnom položaju između rijeka Karašice i Drave odolje-
valo turskim naletima sve do 1543. g., kada je teškom mukom os-
vojeno poslije skoro dvomjesečne opsade. Premda je bilo stoljeći-
ma pregrađivano, Valpovo je sačuvalo osnovne linije srednjovje-
kovnog grada. Centralno dvorište zatvaraju s tri strane bedemi, u
sklopu kojih stoji trokatna okrugla kula, a tik do nje, u dvorištu,
nalazi se kapela, čiji se sjeverozapadni dio naslanja na vanjski zid
grada. Kako je u srednjem vijeku izgledalo južno krilo teško je re-
ći, jer se zbog ratnih razaranja i pregradnje grofova Prandau po-
četkom 19. st. izgled ovog dijela kaštela sasvim izmijenio.

Najveći od svih gradova Slavonije je OSIJEK.

Naseljen od rane prethistorije, a naročito u mlađe željezno do-
ba, kada je bio veliko keltsko naselje. Na području Donjeg grada
nalazila se u antičko doba rimska Mursa, važan vojnički logor na
limesu, koji se u 2. st. razvio u veliki grad, pa mu car Hadrijan
dodjeljuje 133. g. status kolonije. Značaj Murse najbolje ilustrira-
ju historijski izvori i rezultati arheoloških iskopavanja, prema ko-
jima je utvrđeno, da je Mursa bila grad s mnoštvom javnih i pri-
vatnih zgrada, s tržnicom, termama, vodovodom, stadionom, lukom
na Dravi i lončarskim radionicama.

Neprekidne provale barbarskih plemena u 4. i 5. st. opustošile
su Panonsku nizinu, a invazija Huna 441. g. definitivno je ugasila
život u rimskim gradovima.

Osijek se prvi put spominje u historijskim izvorima 1196. u is-
pravi kralja Emerika, kojom kralj potvrđuje pravo cikadorske opa-
tije na ubiranje osječke brodarine i pijacovine.

U 15. st. a i ranije bio je Osijek jedno od najznačajnijih mjesta
u Slavoniji. Osijek je već tada morao imati potpuno izgrađenu ka-
rakterističnu srednjovjekovnu fizionomiju. Početkom 15. ili krajem
14. st. izgradili su moćni Korođi kaštel, koji se nalazio sjeverno
od franjevačkog samostana, između današnje Stanivukovićeve i
Zajčeve ulice u Tvrđi. Oko kaštela ležala je trgovačko-obrtnič-
ka varoš, opasana zemljanim nasipom i jarkom.

Kada se velika turska vojska, na čelu sa Sulejmanom II kretala Srijemom i Slavonijom, osvajala je redom sve gradove, pa tako i Osijek (14. VIII 1526.). Nakon što su u nekoliko dana sagradili most preko Drave, Turci su otišli iz Osijeka, zapalivši i porušivši prethodno grad, a zatim i most za sobom. Međutim, već 1529. g. Turci su se ponovno našli u Osijeku, obnovili grad i u njem formirali središte sandžaka. Slijedećih godina Turci su nastavili s izgradnjom i utvrđivanjem Osijeka, koji je za njih bio najvažnija strateška točka u osvojenom dijelu Slavonije. 1566. g. sagrađen je po naređenju Sulejmana II za petnaestak dana most preko Drave, koji je vodio iz Osijeka sve do Darde u Baranji, dug oko 8 km. Ovaj most je u 120-godina svog postojanja važio kao svjetsko čudo i poticao maštu brojnim piscima i grafičarima.

Turski Osijek sastojao se od tri dijela: Na prostoru srednjovjekovnog porušenog kaštela izgrađen je novi sa četiri ugaone kule. Južno od njega prostirao se srednji grad, odnosno varoš, koja se prostirala na mjestu srednjovjekovnog oppiduma; bila je utvrđena zidovima, palisadama i jarkom. Još južnije od varoši, iza gradskih bedema, nalazilo se prostrano podgrađe — trgovačko-poslovni centar turskog Osijeka, u kojem je bilo nekoliko stotina prodavaonica i zanatskih radnji, građenih od drveta i blata.

Od nekad velikog turskog i predturskog Osijeka mogu se danas vidjeti još samo ostaci Fili-bejova bastiona iz druge pol. 16. st., dok su druge građevine srušene prilikom izgradnje nove austrijske tvrđave, do koje je došlo ubrzo nakon ulaska carske vojske u Osijek (29. rujna 1687. g.). Nove vojne vlasti odlučile su sagraditi potpuno novu i modernu vojnu tvrđavu, koja će odgovarati ondašnjim uvjetima ratovanja i stupnju razvoja ratne tehnike. Izrada plana nove tvrđave povjerena je pukovniku Maksimilijanu de Gosseau, a 1712. g. počela je, pod vodstvom Johann Stephan von Beckersa, izgradnja, koja je dovršena 1721. g. Za potrebe tvrđave izgrađuje vojska brojne kuće u tadašnjem stilu baroka. Većina njih ostala je sačuvana do danas, nadživjevši rušenje tvrđave nakon I svjetskog rata.

Jedinstveni spomenik srednjovjekovne arhitekture u Hrvatskoj je KOLOĐVAR, utvrđeni nizinski grad (»Wasserburg«). Još u 13. st. sagradila je moćna porodica Korođ, na uzvišenju okruženom močvarom, okrugli grad promjera oko 40 m, čiji se ostaci još i danas dobro vide zapadno od sela Jovanovca kraj Osijeka. Nije po-

znato što se s gradom dešavalo, niti kakav je značaj imao za vrijeme turske vladavine. Već 1697. g. spominje se kao ruševina, a ostaje nepoznanica, da li je razoren prilikom turske invazije ili pak u ratu za oslobođenje Slavonije.

U nizu srednjovjekovnih utvrđenja na Dunavu ističe se ERDUT.

Mjesto je bilo nastanjeno još u prehistoriji, a po svemu sudeći, bio je u rimsko doba utvrda na limesu. Kao kaštel grad se prvi put spominje 1472. g. (»castellum Erdeed«). Već početkom 17. st. bio je u vrlo lošem stanju; nije imao krova, a unutra je bilo sve razrušeno, dok su vanjski zidovi bili dobro sačuvani.

Danas su od srednjovjekovnog grada ostale ruševine dviju kula i zidova. Okrugla kula, koja se nalazi na jugozapadnom dijelu lokaliteta, sastoji se od tri kata, a najviši je proširen i pojačan kontraforima. Sjeverno od okrugle kule nalazi se dio zida, a također i prema istoku vodi zid do glavne četvrtaste kule, koja je 1891. g. pretvorena u grobnicu obitelji Cseh. Na terenu se još vide ostaci temelja kula i zidova, tako da je moguće ustanoviti opseg grada.

Od nekad velikog srednjovjekovnog VUKOVARA, centra vukovske župe, nije se skoro ništa sačuvalo. Mjesto je bilo nastanjeno još u neolitu, pa kroz sva prehistorijska razdoblja, preko antike, srednjeg vijeka do danas. Vukovar je jedno od najstarijih hrvatskih naselja u Slavoniji, razvijen već u 11. st., ali se u povijesnim izvorima spominje tek 1220. g. Vukovar se kao utvrđeni grad (»castrum Walkow«) spominje 1231. g. u povelji kralja Kolomana, koji stanovnicima podgrađa — trgovačko-obrtničkoj varoši dodjeljuje povlastice. Zemlja i kaštel pripadali su kralju i on ih je mogao darivati kome je htio. Tako su do 1526. g. vukovarski grad s okolnim imanjima dobivali mnogi feudanci iz porodica Gorjanskih, Horvata, Morovića, Iločkih i dr. Do sada se pogrešno smatralo, da je srednjovjekovni kaštel stajao na mjestu franjevačkog samostana. Novija istraživanja pokazala su, da se tvrđava nalazila nešto niže, prema Vuki, između današnje Gajeve i Augustinčičeve ul. Kada su Turci 1526. g. osvojili Vukovar, grad je izgubio raniju važnost i postao obična kasaba (manji provincijski grad). Turci su u 160 godina svog boravka u Vukovaru stvorili potpuno istočnjački tip naselja, bez ikakvog planiranja izgradnje. Prilikom povlačenja pred austrijskom vojskom 1687. g. Turci su povelj gotovo cjelokupno sta-

novništvo, a tvrđavu i varoš zapalili. Požar je toliko uništio tvrđavu, da više nije bila za stanovanje i kasnije se spominje još samo kao ruševina. Posljednja kula sa zidovima srušila se 1752. g. Opeku su raznijeli obližnji stanovnici za gradnju svojih domova, tako da se od tvrđave nije ništa sačuvalo osim dijela zida u dvorištu Skole učenika u privredi.

Od starog kaštela u ŠARENGRADU također nije mnogo sačuvano — samo ruševine četvrtaste kule i zidova. Zahvaljujući svom položaju na padini Fruške gore i u neposrednoj blizini Dunava, mjesto je bilo nastanjeno od prethistorije. U povijesnim izvorima prvi put se spominje kao posjed 1275. g., kao varoš 1481. g., a kao kaštel 1414. g. Ime Šarengrad je novijeg datuma, dok se prije mjesto zvalo Athya, pa Voćin. Srednjovjekovni grad podigao je vjerojatno Ivan Morović, koji je 1405. g. sagradio i franjevački samostan.

Od svih srednjovjekovnih utvrđenja gradovi u istočnoj Slavoniji najbolje je sačuvan ILOK. Grad leži na brežuljku, čije se padine strmo spuštaju prema Dunavu. Zahvaljujući tako izvanrednom položaju Ilok je bio naseljen još u prethistoriji, a u antičko doba ovdje se nalazio rimski Cuccium.

1365. g. spominje se kao gospodar Iloka Nikola Konth, pradjed moćnog Nikole Iločkog, koji je od 1471. g. nosio titulu »kralja Bosne«, kovao svoj novac i prkosio kralju Matiji Korvinu. Njegov sin Lovro naslijedio je očeva imanja, ali ne i njegovu moć, a uskoro nakon njegove smrti Turci zauzimaju na svom pohodu prema Mohaču i Ilok (1526. g.). Srednjovjekovni Ilok sastojao se od dvije cjeline povezane u jedinstven urbanistički kompleks: utvrđenog gornjeg grada, sjedišta feudalaca, vojske i klera, te donjeg grada (podgrada), u kojem se odvijao trgovačko-obrtnički život. Unutar bedema nalazio se dvorac knezova Iločkih, koji su kasnije preuredili knezovi Odescalchi i nekoliko crkava.

Pod turskom vladavinom Ilok se razvio u veliki grad — centar srijemskog sandžaka, a prema opisu putopisca Evlije Čelebije imao je 12 mahala sa 1160 kuća, nekoliko džamija, kafana, medresa, škola i lijep hamam.

Nakon 1690. g. tj. konačnog oslobođenja od Turaka, Ilok doživljava brojne promjene kako u urbanističkom pogledu, tako i u etničkoj strukturi i društveno-ekonomskim odnosima.

VINKOVCI, koji se nalaze u srcu istočne Slavonije, na rijeci Bosutu, u prošlosti su se razvijali dosta neravnomjerno. Intenzivno naseljeni još u neolitu, u antičko doba su drugi grad po veličini u istočnoj Slavoniji — rimske Cibalae, čiji su ostaci nađeni posvuda u Vinkovcima. Cibale su potkraj II ili početkom III st. dobile status kolonije, pa se od tada nazivaju Colonia Aurelia Cibalae. Cibale su vjerojatno već krajem 4. st. pljačkala razna barbarska plemena, a u hunskoj invaziji 441. g. srušene su zajedno s drugim panonskim gradovima.

Na ruševinama rimskih Cibala polagano se razvijalo novo — slavensko naselje, koje je dobilo ime Sv. Ilija, prema crkvi posvećenoj ovom svecu. Crkva sv. Ilije sagrađena je na temeljima starije ranoromaničke crkvice iz oko 1100. g. u gotičkom stilu u 14. ili 15. st.

Već u 14. st. bili su Vinkovci jako i bogato naselje, u kojem su se održavali redovni nedjeljni i veliki godišnji sajmovi. Kad su Turci 1536. g. definitivno osvojili ovaj kraj, Vinkovci su svedeni na nivo siromašnog sela bez ikakvog većeg značaja. Tek u okviru Vojne krajine, u 18. st., Vinkovci dobivaju važnu vojnu, trgovačku i prometnu ulogu, koju su zadržali do danas.

Od mnogih srednjovjekovnih naselja istočne Slavonije ostale su sačuvane samo stare crkve, poput romaničke crkvice sv. Marije na groblju u BAPSKOJ, gotičke crkve sv. Luke u Lučici kod LIPOVCA, sv. Katarine u NIJEMCIMA, sv. Mihajla u CERNI i sv. Bartola u NOVIM MIKANOVCIMA.

— o —

Izložba »Gradovi istočne Slavonije u prošlosti« jedna je u nizu izložbi, koje Povijesni muzej Hrvatske priređuje na temu »Hrvatski krajevi i gradovi u prošlosti«.

Boris Prister